

Serie II

920
E 3

No. 6

920

ONZE KOLONIEN

ONDER REDACTIE VAN

R. A. VAN SANDICK C.I.



E

N^{os} 0,40

SERIE ION^{os} 3,-

3

EN DOODE TAAL IN INDIË, DOOR S. KALFF

2

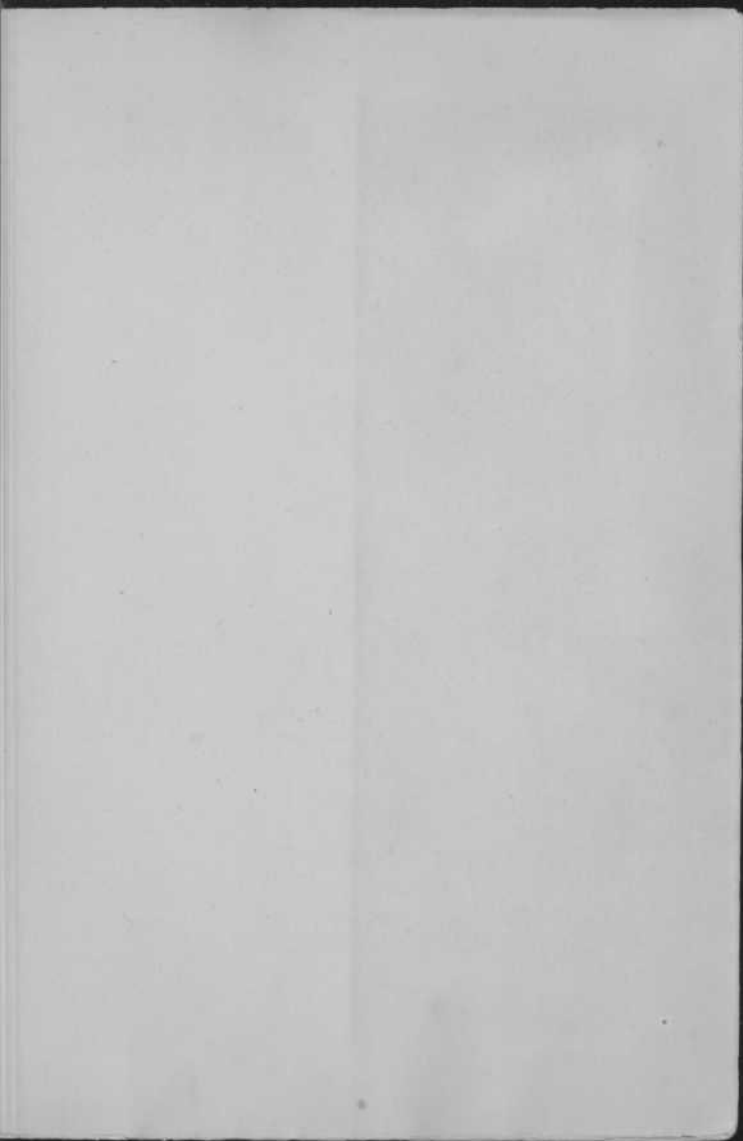
LANDIA-DRUKKERIJ BAARN

6

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK



0427 6827





1917/11
131

92683
II:6

LN.

EEN DOODE TAAL IN INDIË

DOOR

S. KALFF



BAARN
HOLLANDIA-DRUKKERIJ
1915

THE BOSTON PUBLIC LIBRARY



In meer dan één professorale rede is de stelling uitgesproken, en met bewijzen gestaafd, dat ook de taal onderworpen is aan de wet der gestadige vervorming en verwisseling, welke alle levensverschijnselen kenmerkt. Dat ook hier het eene lid versterft en het andere zich aanzet, het oude plaats maakt voor het nieuwe, het eene woord in onbruik en het andere in zwang komt. Dat onze kindskinderen niet meer geheel zóó zullen spreken als wij, evenmin als wijzelve de taal onzer overgrootouders behouden hebben.

Aanemende dat deze stelling ook voor Indië steek houdt, springt hier al dadelijk het bijzondere element in het oog waarmede in het vaderland niet te rekenen viel: de instrooming van woorden behoorende tot de taal der inboorlingen. Inzonderheid de taal, die van ouds de lingua franca van den O. I. Archipel was: het Maleisch.

In zijn boekje over Oosterlingen duidde prof. Dozy de oriëntalische afkomst aan van zooveel woorden en zegswijzen, welke onze onkunde ons voor goed-Hollandsch en op den grond zelf geboren doet aanzien. Toegepast op de indische spreektaal zou dit werkje een tweede, wellicht een derde deel behoeven. Het „griemelt” toch in die taal van basterd-Maleische uitdrukkingen, of ook van naar den Maleischen snit verhaspeld Hollandsch, met een bijslag aan kromgetrokken Javaansch; terwijl de idiomen afwisselen al naar gelang der beroepen. Den koffieplanter b.v. zal men een andere verscheidenheid van deze vrijbuitende taal hooren uitschudden dan den europeeschen militair, wiens kazerne-Maleisch bijna als eene afzonderlijke variatie (in bastaardy) wil aangemerkt zijn.

Multatuli had dit fabriikaat van de spraakmakende gemeente op het oog, toen hij bij het woord „pagger” ten gerieve zijner lezers in Holland aantekende:

„t Is een van de vele maleische woorden die — evenals pikelen: dragen, mandiën: baden, soesah: moeite, verdriet — burgerrecht verkregen in 't Hollandsch der Europeanen in Indië”.

Soldaten- en ook matrozen-Maleisch heeft een merkbaren stempel geprent op de spreekwijze van den europeaan in de tropen: een ~~daendak~~ lichtelijk te begrijpen bij de talrijkheid dier klassen tijdens de opkomst van het Nederlandsch gezag; in een tijd derhalve toen de schakeeringen van het naar Indië overgebrachte Hollandsch zich begonnen af te teekenen. Van een gouverneur-generaal werd destijds in een officieel rapport geschreven, dat Zijn Edelheid (de Excellenties kwamen eerst later, met Daendels) sedert eenige dagen ongesteld, en te kooi was. Een anderen term, van de matrozen-wereld afkomstig, nl. het woord „oorlam” voor borrel, heeft men van het Maleische „orang lama” willen afleiden. Het zou eene proeve zijn hoe Janmaat zijn Hollandsch begrip in een Maleischen vorm trachtte te gieten. Ook v. Dale's woordenboek neemt deze afleiding aan. Het „oorlam blazen” was veelal een welkom signaal aan boord; 't was van gelijke beteekenis als de roep: „Bazaansschoot aan!” Wanneer de derde stuurman zich aldus liet hooren en de bottelier het brandewijnvaatje aanrolde, niemand die oostindisch doof was.

Sommigen zochten den oorsprong van de laatste zegswijze in 't moederland, ofschoon ze op de kolonie betrekking had. Zoovelen toch waren er, die met gevulden buidel uit Indië terugkeerden en zich in Holland aanstonds aangeklampt zagen door berooide familieleden met al of niet vermomde bedelarij. Welnu, hen kon men niet beter afweren dan door zelf voor behoefstig door te gaan; men hield zich tegelijk arm en doof. Als een voorbeeld van zoo'n oostindisch-dooven oostindischgast wordt door Valentijn ter sprake gebracht de gewezen gouverneur van Banda W. J. ADMIRAAL, wegens zijn geliefkoosd stopwoordje bijgenaamd Ik zeg, ik zeg. Hij was een vondeling, die 't van weesjongen tot gouverneur bracht en, nauwelijks op de kade te Amsterdam aanbeland, zich teederlijk begroet zag door twee vrouwen, waarvan de een zich uitgaf voor zijn moeder. Maar ADMIRAAL

wilde niet luisteren naar eene zoo plotseling opgekomen, ietwat verdachte „stem des bloeds”; hij was oostindisch doof. Doch op haar aanhouden duwde hij haar nog toe, dat, indien zij waarlijk zijne moeder was, zij slechter voor haar kind gezorgd had dan de dieren des velds voor hunne jongen. Of welk beest legde ooit een zijner welpen te vondeling? Had zij hem toen niet willen kennen, evenmin kende hij thans haar.

Andere uitleggers zochten het ontstaan van „oostindisch doof” in het land zelf, in Indië. Een schrijver in De Navorscher bracht de uitdrukking in verband met de gewoonte van inlandsche bedienden om hun werk zooveel mogelijk op hunne kameraden te laten aankomen.

„Dit ondervind ik weer in dit oogenblik”, schreef hij (uit Batavia). „Twee bedienden zitten in de galerij vóór mijn schrijfvertrek naar de sterren te kijken. Ik roep om vuur om een sigaar aan te steken. Beide bedienden hooren mijne vrij harde en duidelijke stem zeer goed, maar ALI wil dat SIDIN het vuur zal brengen, en SIDIN denkt dat ALI dit wel zal doen. Wil ik nu spoedig geholpen worden, dan moet ik een hunner bij zijn naam noemen. Deze echt-indische gewoonte zal zeker niet nieuw zijn en onze voorvaderen zullen zich bij het aansteken hunner Goudsche pijpen daarover wel geergerd hebben”.

Waarschijnlijk!

Het was eene vermomde dienstweigering, het was erger dan „slabbakken”.

Ook dit laatste was (en is) een bekend woord onder de gemeenzame indische uitdrukkingen. Evenwel niet specifiek-indisch; men kende het al zoo goed in het moederland. Ook daar werd het gezegd van een draler, een treuzelaar, een die in het aangevangen werk ten achter blijft, of in zijn ijver verflauwt. „Hij begint te slabbakken”, heette het dan. De afleiding werd gezocht in de uitdrukking „slap bakken”, om aan te duiden dat er iets slap of krachteloos verricht werd. Immers werd ook wel „half-bakken” gebezigd voor half geleerd, half ontwikkeld. Maar eene andere exegese luidde dat „bakken” hier eene verbastering was van „bachten”, dat in het middelnederlandsch: achter beteekende. Slap-bakken zou dan beduiden: op eene slappe wijze verachten. Enz.

Ook „moeskoppen", voor plunderen, op strooptocht gaan, was eene uitdrukking aan de oude indische spreek- en schrijftaal gemeenzaam, en aan de Hollandsche niet vreemd. Herhaaldelijk treft men ze aan bij den kroniekschrijver Ds. VALENTIJN. B.v. waar hij bij een incident uit den veldtocht tegen den insurgentenhoofdman SOERAPATI (dien hij als veldprediker bijwoonde) de aanteekening plaatste:

„Wij verloren hier een sergeant, NOBEL genaamd, een Delvenaar, en nog drie of vier soldaten die, uit moeskoppen gegaan zijnde, ongetwijfeld door den vijand waargenomen, en gemold zijn".

Bij HOOFT komt het woord voor in den zin van: te vuur en te zwaard verwoesten. Bij BILDERDIJK in dien van kopenkloven (koppensnellen). Of ook wordt de verbastering aangenomen van moeskappen (tot moes kappen). In Limburg werd het werkwoord vergeten voor het zelfstandig naamwoord; b.v. in de zegswijze: „Veel hoofden veel zinnen! zei de jongen, toen smet hij een wagen vol moeskoppen om". BREDERO bezigt het woord herhaaldelijk. In het vierde bedrijf van zijn Moortje b.v., waar men den kapitein ROEMERT hoort zwetsen:

Komt an, ghy Struyc-roovers, ghy Moes-koppers, ghy
Kaes-jagers, ghy Hane-veeren allegaer!

En in zijn Lucelle, waar LECKER-BEETJE zegt:

Merckt, wat doet

Dat elck in zijn beroep soo arbeyt en soo wroet?

Segt isset niet omdat de koken (keuken) wel sou rooken?

O die in de koken is, die is altoos wel bevrydt

Voor de Malcontenten, voor de moeskoppers, voor oorloch en voor stryt.

Moeskoppen en moeskoppers, eenmaal gangbare uitdrukkingen in de jaargangen van het Dagh-register van het kasteel Batavia, zijn thans uit het spraakgebruik en uit de schrijftaal in Indië verdwenen. Wellicht ook omdat de praktijk zelve bij 't indisch oorlogvoeren zoozeer verminderd is.

Hetzelfde mocht gezegd worden van de Spaansche matten, eene uitdrukking die vroeger even gemeenzaam, als de munt zelve geliefd was, HUYGENS bezigde ze in een zijner Snel-dichten, waar hij aanteekening houdt van de goede dingen afkomstig uit het land van den „Coninck van Hispaengien"

'k Hebb menschen, onbeweecht als Bergen, sien versetten
 Door 't liefelick gevoel van Spaensche pistoletten;
 De Spaensche Matten zyn van 't allerbeste Geld —

Het woord „mat” werd door MULTATULI aldus verklaard, dat het zeer omslachtige Spaansche wapen op den beeldenaar van het muntstuk aan vlecht- of matwerk deed denken. Die waarop twee kolommen stonden, de zoogenaamde pilaarmatten, werden voor de beste, d. i. van het fijnste zilver gehouden, en golden zooveel als een Zeeuwsche rijksdaalder. Bij de Maleiers op Sumatra's Oostkust en bij de Battaks stonden die „pillardollars” tamelijk hoog aangeschreven.

Op Java en elders in den Archipel sprak de inlander, wiens spraakorganen zich kwalijk leenden tot de westersche talen, van „pasmat”, als verbastering van Spaansche mat. Doch het woord „real”, bij de Javanen nog bewaard gebleven in de uitdrukking „toekang real” (geldwisselaar) was gebruikelijker. „De Javaan”, aldus prof. VETH, „gaat meestal voort van de oude namen gebruik te maken en geeft ze dus aan de Ned. Indische muntstukken ook als zij er minder goed op passen. Hij noemt dus het stuk van f 2.50 (reaal) een ringgit, den gulden ($\frac{1}{2}$ reaal) een djampel, den halven gulden ($\frac{1}{4}$ reaal) een soekoe, het kwartje ($\frac{1}{8}$ reaal) een tali, het stuk van tien centen een wang. De naam pitjis, door de europeanen tot pitjes verbasterd, werd sedert lang ook gegeven aan de europeesche duiten van 120 in een gulden en is nog bij berekeningen in zwang gebleven, ook dan wanneer in centen wordt betaald”.

Ringgit beteekende in krómô-javaansch eigenlijk pop of figuur (bij de wajang-vertooning); de naam ging over op het geldstuk, dat op de eene zijde een vorstelijk hoofd als beeldenaar vertoonde. De oostersche etymologie vertoonde hier een trek van overeenkomst met de westersche; „pop” voor gulden was een bekend woord uit de studententaal.

Een reaal van achten (real de ocho), veelvuldig in oude indische geschriften genoemd, gold ongeveer drie gulden, althans op Sumatra. En dat ook in Nederland de munt gewild, althans bekend was, reeds vóór dat Piet Pietersz. Hein er een halve scheepslading van meebracht, mag worden afgeleid uit een van Bredero's liederen, waarin een oom zijn „Niftje (nicht) aanraadt om met een huwelijk niet te lang te wachten, en haar ettelijke kandidaten opnoemt. Daaronder

is de rijke „murwe Marten” (een murwer, was een melk-muil, vlasbaard) van wien hij zegt:

Is Marten murru, 't is gien noot.
 Hij het Apen en Meerkatten:
 Sen Peet hetme sen goet egroot ¹⁾,
 't Is een Boom vol Spaensche Matten:
 Gaeje Niffje, ierje scheyt?
 Datsen Vrijster, datsen Meyt.

Opmerkelijk, voor 't minst, dat hier het bezit van „apen en meerkatten” als een bewijs van welgesteldheid wordt aangegeven!

In de „Beschrijving van Munten in O. I.”, bij Valentijn wordt aan de reaal eene waarde toegekend van 48 lichte stuivers; derhalve een belangrijk waardeverschil met den rijksdaalder, die 60 lichte stuivers deed.

Ook het woord „recepis” is den inlander gemeenzaam gebleven. Het was een andere naam voor roepia, ropy, (eene Britsch-Indische munt) en werd mede gebruikt voor het papiergeld, dat in 1846 door den gouverneur-generaal ROCHUSSEN in Indië werd ingevoerd. Vóór dien tijd waren er ook gouden ropyen, ter waarde van ongeveer f 18. De gouden kobangs golden tien rijksdaalders en waren in Valentijns tijd nog in omloop. Althans, hij verhaalt van zijn mislukt uitstapje naar Noordwijk, toenmaals het beloofde land voor vischwellustelingen, dat hij door het achteruit rijden in den wagen gansch onpasselijk was geworden; bij aankomst in de buitenherberg taalde hij niet meer naar kakap, goerami of andere visch. En ofschoon hij door een overstuur geraakte maag den maaltijd niet de minste eer kon bewijzen, moest hij daarom niet minder voor zijn aandeel in de kosten een gouden kobang betalen.

Immers, ook voor dominee was ingekocht; en wat iemand inbrokt, dat moet hij ook uiteten.

Het hooghouden van eigen taal door de Nederlanders op Java liet van den aanvang af veel te wenschen over. De vroegere Nederlandsche geslachten in Indië bekreunden zich meer om de zuiverheid van Spaansche matten en van dukatengoud dan om de zuiverheid van taal. En in het verknoeien daarvan gaf vaak het bestuur het voorbeeld; men

¹⁾ Begroot, geschat.

heeft er de jaargangen slechts op na te slaan van het N. I. Plakaatboek, de Realia, het Dagh-register van het kasteel Batavia, de indische Statuten, Keuren en Ordonnantien, enz. om te ervaren welke zonderlinge taalvormen destijds de gangbare waren en van hoogerhand, door het slechte voorbeeld zelf, in zwang werden gebracht.

Het koloniale Nederduitsch nam in den loop des tijds, en bij het drukke scheepsvaartverkeer der O. I. Comp., allerlei vreemde woorden in zich op. Wanneer reeds in het Nederlandsch, gelijk het in Nederland gesproken werd, tal van woorden waren aan te wijzen afkomstig uit het Arabisch, Hebreeuwsch, Chaldeeus, Turksch en Perzisch (gelijk door prof. VETH in Oost en West, door prof. DOZY in Oosterlingen werd aangetoond) wat moest er van die taal terecht komen in eene kolonie, welke levendige handelsbetrekkingen onderhield met talrijke overzeesche „buitencomptoiren” en zelve gevestigd was te midden van een vreemd Aziatisch volk! Ze werd tot een polyglottisch allegaartje, een kluwen waarin de Hollandsche kern doorgelochten en omzwachteld was met de spraakgebruiken van een dozijn eestersche talen. Wanneer in BREDERO's Spaansche Brabander jonker Jerolimo de voortreffelijkheid der Brabantsche taal tegenover zijn knecht Robbeknol hoogelijk roemt, dan antwoordt deze droogjes:

Dattet Hof te Bruyssel eens banden al de uytheemsche woorden,
Dat yegelyck most gaan daar sy eygen zyn, of daarse thuyshoorden,
Wat souwer een goetje vertrecken; gantsch lijden! hoe kaal
Souwen de Brabbelaars staan kycken met haer arme jottoose ¹⁾ taal:
Maar nou zynse hier so vermaagtschap dat mense niet sou konnen
scheyen,

Al hadje al de geleerden, Professoren en Doctoren van Leuven en
van Leyen.

Hetzelfde had gezegd mogen worden van het koloniale Hollandsch der 17de eeuw. En een ruim aandeel in 't verhaspelen van de Nederlandsche zoowel als van de Maleische taal kwam van ouds toe aan het Portugeesch. Als er toch met de taalvormen geknoeid en gemorst moest worden, dan had dit de oudste brieven. Woordvorming en uitspraak kwamen niet zelden overeen met die van 't Maleisch; daar-

¹⁾ Plompe

bestaat al de kerk? ← beïnvloeden
1400? o.k.

door was 't gemakkelijk borgen. Talrijk zijn dan ook de woorden van Portugeeschen oorsprong overgegaan in het „Italiaansch van het Oosten", zooals: beloedoe, sapatoe, kamedja, roda, tinta, minggoe, bandera, gredja, bola, terigoe, tambako, lantera, peloeroe, pita, mandor, lamari, enz. En wat het Nederlandsch betreft, de afstammelingen der oude Portugeesche conquistadores, bij inlandsche vrouwen „geprocreërd", waren door den ganschen O. I. Archipel verspreid; zij drukten hun stempel op de zeden des tijds en drongen hunne taalvormen op aan het dagelijksch verkeer. Te Batavia werd sedert het jaar 1634 geregeld godsdienstoefening in het Portugeesch gehouden, ondanks dat de gouverneur generaal Cornelis v. D. LIJN beproefde er een eind aan te maken. Bewindhebbers in 't vaderland beslisten, dat de dienst in die taal moest worden „hervat en gecontinueerd". Een veertigtal predikanten hebben achtereenvolgens te Batavia in het Portugeesch gepredikt, en twee hunner, AUGUSTINUS THORNTON JR. en JACOBUS OP DEN AKKER, deden dit jaren achtereen zoo vlijtig, dat ze niet of moeilijk meer in 't Hollandsch konden preeken. Er was een tijd dat Portugeesch en Maleisch de meest gebruikte talen op Java waren, en het Nederlandsch slechts als officieele schrijftaal gold.

Bij zulke toestanden vonden tal van woorden, ontleend aan de taal der oude Lusitaniërs, hun weg naar de Nederlandsche, of wat toen in Indië voor Nederlandsch doorging. Aldus mandor (mandador) sinjo (senhor) padri (padre) kwispeldoor (cuspidor) travaad (travado) gerenegerden (renegados) marineu (marinho) kaaiman (caimam) waarvan men zelfs, om den Nederlandschen klank, het meervoud „kaailieden" maakte. Ook betel was afkomstig van de Portugeezen, die het woord uit het Tamil (kust van Malabar) hadden overgenomen. „Betel is door het Portugeesch heen uit het Tamiel", schreef v. D. TUUK aan prof. VETH. De Hollanders op Java noemden het geheele mengsel (tabak, areka, schelpkalk, gambir, kardemom, enz. in een sirihblad gewikkeld) niet zelden „betelpeper"; oude Hollandsche schrijvers „siry pinangh". Dat het vocht de lippen rood verfde, met een zwartachtigen rand, en de tanden zwart, weerhield de liounes van een vroeger tijdperk niet van het dagelijksch gebruik. Integendeel; vond de Javaansche dichter dit uit-

wendig symptoom niet zoo bekoorlijk, dat het hem den mond der geliefde deed vergelijken bij de klove van een door rijpheid opengebarsten granaatappel? En men stond toen dichtër bij de Javaansche æsthetica dan bij de Europeesche. Het gebruik was algemeen, inzonderheid onder vrouwen, bewaarsters immers van den „goeden smaak”. Wellicht ook opdat de sterke geuren van gambir en kardemom die andere, van petee en trassi afkomstig, mochten veronzijdigen. En met zwarte tanden zou van hen niet gezegd kunnen worden hetgeen de dichtër van 't Kostelick Mal van de joffers van 's Gravenhage zong:

Die tanden zyn te geel, wie sou het deksel soenen
Van sulcker peerlen-dooz?

Doch het woord „betel” raakte in onbruik en werd sedert vervangen door „sirih”; evenals dat het geval was met het woord „kakoes” voor latrine of privaat, dat zijn afkomst uit de matrozentaal als 't ware op het voorhoofd droeg. Tot op een recent tijdperk bleef dit onguure woord in het Maleisch op Java algemeen in gebruik en behoort tot de herinneringen van een nog levend geslacht, terwijl thans hetzelfde vertrekje wordt aangeduid door „kamar ketjil”.

Van de huisslaven leerden de europeesche kinderen het koloniale bargoensch spreken, mengelmoes van Portugeesch, Maleisch en andere vreemde idiomen; en later („the child is father of the man”) brachten zij de kromspraak, waarbij zij grootgebracht waren, in de samenleving over. De bevaren chirurgijn NICOLAUS DE GRAAFF zegt dit duidelijk, en ook, in zijn ongepolijste zeemanstaal, onomwonden, waar hij in zijn Oost-Indise Spiegel van de indische dames schrijft:

„Sy laten haar oppassen en nagt en dag dienen van Slaven en Slavinnen, en so sy niet geswind genoeg voortgaan, sullen haar voor een Poete Rastade, Poete de Negre of Fili de Poete, dat is voor een Allemansh..., Slavenh... of H.... kind, en somtyds nog slimmer uitschelden. Ja sy syn niet bequaam, of om beter te zeggen te lui dat sy haar eigen kinderen sullen opvoeden, maar bevelen dezelve so dra sy geboren syn aan een Swarte Min of een Slavenh..., die deselve soogt en opvoed; waarom de kinderen veel liever by haar Swarte Min en by de Slaven en Slavinnen willen syn dan by haar ouders, vermids sy alle haar manieren

van leven van jong hebben ingesogen; want sy spreken so Mallebaars, Bengaals en basterd Portugees als de Slaven en Slavinnen, dat tewegg brengt dat sy, tot haar jaren gekomen zynde, nauwlyks een goed duits woord konnen uiten of enige redenen voortbrengen of 't selve is met een lispse tyo-lyfe of basterd Portugesentaal vermengd, om welke reden sy ongaarn met imand d' Hollandse taal sullen spreken; dog so 't gebeurde, dat imand haar in Nederduits yets vraagde, of enige redenen met haar tragte te wisselen, sullen sy sig gemeenlyk met e n grimlag of n o k e s a v e, dat is: ik weet of versta 't niet, behelpen".

De instrooming van dit vreemde dialect nam zoozeer toe, dat de regeering er zich mee bemoeide. Zij voorzag van die Portugeesche taal „dat deselve eyndelyck d' overhand nemen ende onse vaderlantse tale t' eenemaal onderdrucken soude, dat om vele ende gewichtige politycque consideratiën soodanich niet en behoort". Daarom vergunde zij aan de slaven, d. i. aan de voornaamste taalbedervers, dat zij het onderscheidingsteeken van een hoed mochten dragen wanneer zij de Hollandsche taal redelyk verstaan en spreken konden. (Hoe ze dat leeren moesten, bleef aan hunne discretie overgelaten). Wie 't niet kon en toch een hoed droeg, zou strengelyk gegeeseld worden, met verbeurdverklaring van den hoed. Aan slaven, die aan christen-eigenaren behoorden, mochten geene vrijbrieven verleend worden, wanneer ze niet in twee talen zwijgen konden, hun eigene en 't Nederduitsch. Evenmin mochten inlandsche vrouwen, van die laatste taal onkundig, met Nederlanders huwen, en bij de benoeming van schutterij-officieren moest er op gelet worden dat die van de Mardijkers „matelick Nederlantsch connen spreekken".

Onzeker is het of er veel z.g. lijfeigenen gevonden werden, die Hollandsch wilden leeren (van wie?) met een hoed als premie. 't Was ook een jodentoer inlandsche spraakorganen te vervormen totdat ze de uitspraak van 't Hollandsch machtig waren; dat wist de regeering ook wel. Want de predikanten CASPAR WILTENS en SEBASTIAAN DANCKAERTS hadden reeds in 1627 beproefd om te Amboina aan de jeugd Hollandsch te leeren en die taal in kerken en scholen in te voeren, maar hadden 't moeten opgeven. De moeilijkheid voor inboorlingen bleek te groot; een Congo-papegaai was buigzamer in de keel dan zij. Vaak ook leerzamer.

Later, in 1660, beproefde men het opnieuw met 140 kinderen in twee scholen, maar de uitkomsten waren poover. En hetgeen men den kinderen niet kon leeren poogde men thans den volwassenen bij te brengen, met een hoed ter aanmoediging!

VALENTIJN geloofde dat men er wel verder mee gekomen zou zijn, waren de oude Hollandsche koloniënstichters vlugger bij de pinken geweest. In zijne „Beschryvinge van Batavia” zegt hij:

„De gemeene taalen van welke men zig op Batavia bediend, zyn de Portugeesche, lage Maleitze en Nederduitse. Men heeft daar ook wel de Javaansche, Chineesche en alle de andere taalen der volkeren, die hier zyn, maar het is voor hunzelve dat zy die met hun eigen volk spreken, en verder werd er geen werk af gemaakt by andere; dog de Portugeesche en de Maleitze taal zyn de twee taalen waarmede men niet alleen op Batavia, maar zelf door gansch Indiën, tot in Persiën toe, met allerlei volkeren terecht kan raken. Men had egter beter gedaan met onze taal geheel en al, gelyk de Portugeezen de hunne van eersten af aan ingevoerd hebben, alomme waar zy quamen, mede in gebruik te brengen”.

Ook ds. VALENTIJN zelf, de nestor der indische kroniekschrijvers, heeft tot de spraakmakende gemeente behoord. In zijn groot werk over Oud en Nieuw Oostindië treft men woorden aan, en geheele uitdrukkingen, somtijds schilderachtig genoeg, maar waarvan de taalrechters met de regenten van het oude Batavia gemeend zouden hebben „dat het soodanich niet en behoort”. Hij gebruikt termen als „uitsnerken” voor uitbraden, „grolwerk” voor beuzelwerk, „dolschotig” voor verwoed, „aftouwen” voor afranselen, „matsen” voor doodslaan, „vuylensneden” voor uitvluchten, „vertiert” voor verhandeld, „sporrelingen” voor geharrewar. enz. Hij spreekt er van eene moeilijke zaak „in de beste vouw te slaan”, van een handel die „in frayen ploy” is gekomen, van eene onderneming „in de ruynen (ruïne) brengen”, van iemand „blindhokken” (zand in de oogen strooien) van „op zijn luymen leggen” voor op de loer liggen, van iemand „een knol in de muts douwen” voor bedotten, van iets dat „op een quade moer ligt” voor een verkeerden grondslag heeft, van lieden die „t spek weg hebben” voor vergiftigd zijn, van goederen verkoopen „voor een leur en seur” voor:

een appel en een ei, van „ruilebuiten” voor: den ruilhandel drijven, enz.

Doch er kon toen in het spraakgebruik veel door den beugel wanneer men het christendom, in engeren zin de leere Calvijn's, slechts niet aanrandde. Vóór alles behoorde men „goet kersten” (christen) te zijn, en om in de kolonie de zaken van den godsdienst „oprecht te houden” werden door de overheid „alle debvoiren aangewend”. Ook voor de slaven, met den officieelen en vergoelijkenden naam van „lyfeigenen” aangeduid, was 't een voordeel „gekerstent” te zijn. De winst aan bekeerlingen werd even nauwgezet ingeboekt als de winst aan peper en kruidnagelen. Zorgvuldig werd in het Dagh-register van het kasteel Batavia bij het einde van iedere maand aanteekening gehouden eerst van de binnengevallen schepen en hunne „marchandyses”, daarna van het aantal dergenen „door de doot ontsielt” (alsof men ook nog door een andere oorzaak ontzield kon raken!); vervolgens van de personen „door de bedieninge des echts te samen gegaert”, eindelijk van de lijfeigenen en de kinderen welke het sacrament van den H. Doop ontvangen hadden. De formulering van zulke opgaven was vaak eigenaardig genoeg, ook wat zinsbouw en spelling betrof; doch in het vaderland werden de trouw- en doopboeken evenmin in een akademischen stijl steeds bijgehouden. Zoo telde eens een koster van de Oude Kerk te Amsterdam aan het einde der maand het aantal doopelingen op, en schreef toen in zijn register:

„In deze mant syn 20 kinders gedopt”.

Die maandelijksche afrekening geschiedde ook bij 't binnenvallen van schepen uit Europa ten aanzien van het getal der opvarenden. Zooveel geëmbarkeerd, zooveel gestorven gedurende de reis, zooveel geboren in het vrouwenlogies, zooveel bijgekomen of afgegaan aan de „halfwegstatie”, de Kaap de Goede Hoop — item zooveel aan saldo. Maar die rekening kwam wel eens faliekant uit. Als de lijst van het Oostindisch Huis vermeldde dat een zeker aantal personen waren scheep gegaan „met God de voorste”, en het bleek gedurende de reis dat er een paar meer aan boord waren, dan was dat verschil te zoeken in de „verstekelingen”.

Zoo het woordenboek (V. DALE) dien term al verdietsste met „verstootelingen”, de Comp. wist wel beter. 't Waren

de clandestiene passagiers, die zich bij het vertrek van het schip heimelijk aan boord wisten te „versteken”, meestal met conniventie van het scheepsvolk. Of ook met hunne rechtstreeksche medewerking; bv. wanneer de man eene manninne bleek te zijn en de ingewijden hun best deden bewindhebbers en schippers te „blindhokken”. Een der meest bekende onder deze vrouwelijke pikbroeken was zekere Grietje van d' Eik, van wie gezegd werd dat een der zeilen van 't schip zijn naam ontving, evenals grietjesra, grietjessteng, grietjestoppenant. De figuur ging spoedig in het volkslied over, zooals in het lied van „De Drie Kemphaantjes”:

Ziet hoe een meisje van agtien jaren
Met haar lief naar Groenland is gevaren —

„Verstekelingen”, die tusschen de watervaten te voorschijn kwamen wanneer het schip in volle zee was, kon men zoo terstond niet kwijt raken. Soms bleef het geheim bewaard en geraakte de overcomplete passagier behouden aan wal, maar zoo er „verraajers” waren en de zaak uitlekte, dan werd het tijdstip afgewacht waarop de Kaap in 't zicht kwam, het rendezvous voor schepen zoowel op de uitreis als de thuisreis, en moest de verstekeling aan boord van een naar 't vaderland bestemd schip terugkeeren.

Behalve dat woord „verstekeling” was ook „vernufteling” eene bekende uitdrukking in Indië.

't Was de titel van een landsdienaar, die technisch ontwikkeld moest wezen, en ook wel Comp. fabryck genoemd werd. Hij was een persoon van eenig gewicht en werd dagelijks met de hoofden der krijgs- en zeemacht, den konstabel majoor, den havenmeester, enz. bij den gouverneur-generaal ten gehoorre toegelaten. Zijn werkkring was verbonden met hetgeen men thans de Openbare Werken zou noemen, tevens met de fortificatie. Zoo werd in 1659 goedgevonden om door den fabrycq Joh. Liftingh aan den mond der rivier Maronde eene sterkte te laten „afsteeken”. Die maatregel werd genomen met het oog op de stroopende Bantammers, welke gedurig in dezen omtrek van Batavia kwamen „roesemoeseu”, en die ook de zee onveilig maakten, naar de teekenachtige uitdrukking luidde, als „visschers met droge netten”. D. i. als zeeroovers.

Onder de uitheemsche woorden, gangbaar in het koloniaal-

Nederduitsch van den Comp. tijd, behoorden mede „sinjo” en „kipersol”.

Omtrent het eerste vermeldt Multatuli in zijne Aanteekeningen op MAX HAVELAAR het spraakgebruik, dat te Batavia de afstammelingen der Portugeezen met den naam „sinjo” doopte, maar noemt de afleiding van dit woord van het Portugeesch toch twijfelachtig. Eene andere etymologie doet hij intusschen niet aan de hand. Het Portugeesche „senhor” of het Spaansche „senor” werd uitgesproken „senjoor”, en daar het Portugeesch eene zoo verbreide spreektaal was, kon „sinjo” daarvan wel de klanknabootsing wezen. Vroeger — en nog, in Holland — werd voor den kleurling, uit den wilden echt tusschen europeëer en inlandsche vrouw gesproten, meer het woord „liplap” gebezigd. De eerzame chirurgijn NICOLAUS DE GRAAFF wist heel wat te vertellen over die „liblabse kinderen”. Echter verstond hij daaronder geen kleurlingen, maar het in Indië geboren kroost van Hollandsche ouders, „vermits ’t meestendeel gelyk men seide een slag van de meulen heeft”. Rauwe scherts dreef er den europeëer (die ’t licht doen kon) wel eens toe den kleurling met den naam van „witte neger” aan te duiden, en de soort zelve als „de bonte adel”. Of ook, naar een soort van grof katoen, als „ongebleekte dongris”. Doch die spotnamen zouden evenzeer uitsterven als bv. het schimpwoord „staert” voor Engelschman.

Voor „kipersol” zou men thans eerder parasol zeggen. Vooral bij ’t kerkgaan werd daarmee gepronkt. Er was een groot rangverschil tusschen de vrouw van een raad extraordinaris van Ned. Indië, die met drie fraai opgeschikte slavinnen en een staatsie-kipersol ter kerk mocht gaan (misschien om er een preek over de nederigheid aan te hooren!) en de vrouw van een „suppoost aan de penne”, die ’t met één slavin en een handkipersolletje stellen moest. Hoe zoo’n ding er uitzag valt eenigermate af te leiden uit het navolgende, ontleend aan eene oude beschrijving van Batavia:

„De voornaamste pragt der Bataviasche Dames wordt niet alleen onder de Hollandsche, maar ook onder de taankleurige gezien in de kerken; de eene zit daar al kostelyker dan de andere in zyde, satyn, damast, gouden alesia of andere kostelijke gouden of gebloemde stoffen uitgedost, teffens met menigvuldige kanten, linten, strikken en parelsnoeren, kos-

telyke baggen (ringen) van paarels of diamanten, enz. Daarenboven kunnen deze fraay verziende juffrouwen niet naar de kerk gaan of zy moeten ten minste één slaaf achter zich hebben met een groote kipersol of zonnescerm. Deeze schermen zyn ook doorgaans ongemeen kostbaar, en dikwijls met veele hangende kanten en strengen van zyde versierd, aan welke fraaye afbeeldsels hangen van gouden draaken en andere figuren".

Wanneer men thans leest van zoodanigen smaak of wansmaak — gouden draken aan een parasol! — en zich tevens herinnert wat er door oude kroniekschrijvers geboekstaafd is over de „quade comportementen” van indische Xantippe's, dan moet het wel voorkomen alsof in dit geval de eene draak aan de andere vastzat. In later tijd zou de hekeldichter van vrouwen, gelijk in de Oostindische Spiegel bedoeld, zingen:

Gelijk dees leliën, zoo zijn ook onze schoonen:
Arbeiden? neen dat niet! En spinnen? even zoo;
Maar allen, wen zij zich in feestgewaad vertoonen,
Zijn met meer pracht gekleed dan koning Salomo.

Onder de woorden, welke vroeger in het dagelijksche verkeer voorkwamen, terwijl zij thans tot de doode taal behooren, mochten nog genoemd worden „gorgelet”, ontleend aan het Portugeesche gorgoleta, en „pitjes” aan especi, in het Portugeesch „munt” beteekenend. Langen tijd was 't de algemeene term voor pasmunt of „brokkelgeld”; de pitjis bestonden uit kleine looden of tinnen muntstukjes, waarvan er zeshonderd in een Spaanschen daalder gingen. Waarschijnlijk was dit een der uitdrukkingen door het scheepsvolk der Comp. vaartuigen in Nederland geïmporteerd, en die daar allengs in het spraakgebruik drongen. Wanneer in den roman Sara Burgerhart het al of niet aannemelijke besproken wordt van een vrijer voor de heldin van het boek, en de ongelijkheid van beider fortuin, dan zegt Abraham Blankaart tot de eerbare juffrouw Willis:

„Niet, lieve weduwe, omdat Willem minder pitjes heeft dan onze Saartje; ei wat, wissewasjes!”

Behalve door deze en nog zooveel andere woorden, aan het Portugeesch of andere vreemde talen ontleend, onderscheidde het koloniale Nederduitsch zich ook door sommige populaire uitdrukkingen waar „geen woordje Maleisch” bij

was, maar die aanvingen uit de conversatie te verdwijnen. „Klimaat schieten" voor een luchtje scheppen, nl. in een luierstoel en een indisch *négligé*, hoort men soms nog zeggen, o. a. aan boord van den oostinjevaarder, evenals „een muskietenvest aantrekken" voor borrelen. Doch het is in onbruik geraakt om van iemand, die zg. ongekleed is, te zeggen dat hij nog in de grondverf staat. Eveneens om na een copieuze rijsttafel het voorstel te doen „een Engelschen brief te gaan schrijven", voor: een middagslaapje te doen. Een kelderflesch jenever wordt niet meer een groenen kaaiman genoemd, een middagdutje geen *méridienne*, een gebatikte pantalon geen muggenbroek, een loting met dobbelsteen en geen kattedak, een gijzelaar geen ostagier, een koelie geen battoor, enz.

't Heette met dat al Hollandsch, al was het ook dikwijls slecht Hollandsch. Maar wat te zeggen van die indische kromspraak, gelijk ze vloeide uit de pennen en van de lippen van kleurlingen, voor wie het Maleisch of Portugeesch-Maleisch de moedertaal was, het Hollandsch een kunstmatig aangeleerd idioom? Was dit nog een bruikbaar middel tot gedachtenwisseling; was het niet veeleer een middel om tot begripsverwarring en raadselvollen onzin te geraken? 't Was Hollandsch, maar van den kampong-rand. Verscheidene zonderlinge proeven van dit sinjo-Nederduitsch zijn bewaard gebleven, welke doen zien wat er terecht kwam van de taal van HOOFT en VONDEL in zulke monden. Uit een dergelijk mondstuk klonk die taal inderdaad als „een stem gewrongen door een bochtige trompet" — gelijk VONDEL den verzenmaker JAN VOS nagaf.

Dit koloniale jargon kwam vooral tot zijn recht in den briefstijl. Hier en daar, in oude indische tijdschriften en dagbladen, in oude reisbeschrijvingen mede, vindt men brieven en rekesten gelijk ze slechts door eene bijzondere orde, of liever wanorde van denkbeelden en in een bekrompen „herssenvat" konden ontstaan. Zoo copieert J. B. J. v. DOREN in zijn Reis naar Ned. Oost-Indië den volgenden minnebrief, dien hij op den vloer vond liggen van een vertrek waar eenige Portugeesche sinjo's vroolijk bijeen waren geweest:

Batavia, Voorrei 10 Mei 1822.

„Mijne siele vriendinne! Godinne van mijn haart en heerlijke bloem van Batavia en ommelanden!

„Neem ik de vrijheid te dienen.

„Mijn haart is geheel vermolmd van het vuur, mijne gebeentens vaa het goede gevoelen de trouw en eeuwige liefdegloed voor Uwedele gestrengte zekerlijk dag te hebben liggen sugten en kermen, de bout opgepropt en verdriet knagende te sweren.

„Helaas! uwedel gestrengte oogen als lichjes de ofvalen (lichtende ovalen?) verhelderen alle dagen van mijn leven te hopen, hoe veel meer des nachts te sollisteren.

„Ik weet niet, o lieve bella, wat in mij is omgaat sedert ik bij uwe ben geweest, een vals drie kwartier uurs en minuut, en bennen samen malkaar gezit en bij den heer Perevien in de sociteit Komkordja (Concordia) mijn hoofd en kop als draayende zijn geworden, mijn haart te barsten, ik heb niet meer schrijven op den kantoor van den Resident, want mijn oogen is seer en mijn pen is mij gelijkende swaar als een klapperboom te hebben, mijn beenen zeggen knik knaak knietje! en ik niet ben kunnen loopen.

„Dus ik uwe vriendelyk versoeck mijne liefde te willen gelieven de consideratie beschouwen met mij eens te bezoek te begunstigen, anders ik dood ga. Helaas! Uwedelgestr. trouwen minnaar en beminden zielevriend, de minnaar van uwedelgestrengte

HENDRIKUS JACOBUS OSWALIE
geëmpoyeerd bij de residentiekantoor.

Had de schrijver v. DOREN het antwoord kunnen machtig worden van de „lieve bella”, aan welke deze ontboezeming gericht was, denkelyk zou hij 't zijnen lezers niet onthouden hebben, al ware 't ook geweest in afwijzenden zin; iets in den trant van v. LENNEP's quatrain:

'k Ben doof gelijk een kwartel
Voor al uw smeekgebeën;
'k Bemijn mijn dappren artil-
lerist, en hem alleen.

Een ander voorbeeld van zulk gefricasseerd Hollandsch komt voor in het tijdschrift *De Oosterling*, dat slechts een drietal jaargangen beleefde. Het stuk werpt een schel licht op de gebrekkige taalkennis van officieren, gelijk het gouvernement ze nog in het jaar 1816 in dienst had. Het

bevat óók een rekest; echter niet aan eene „siele-vriendinne”, maar aan een legerkommandant, en luidt:

Aan Zijn Exc. den HoogEd. Gestr. Heer ANTHING
Luit.-Generaal en kommandeerende de armee
van Z. M. den koning der Nederlanden in Indiën.

Hoog Edele Gestr. Heer!

„Den submitte teekenaar Johan Frederik Christiaan Blume, van Hougley (Hoegly, de Nederlandsche hoofd-factory in Bengalen) oud 33 jaaren, zoon van den aldaar overleden koopman en permanent Lynwaadsorteerder J. L. Christiaan Blume,

„Neemt met de meeste gepaste eerbied de vrijheid deeze zijne geringe belangen aan uwe Exc. te communiqueeren, waarmede hij supp. (suppliant) hoopt dat uwe Exc. met de oog van miserecorde gelieven te aanschouwen hoe hij supp. na 't uytoefenen der deverente (differente) wetenschappen in 't seminarium der Marine te Samarang is uytgemonsterd in anno 1791 als Cadet bij de Arthillery te Batavia, en van daar in anno 1802 met denzelfde qualiteit na 't Gouvernement Amboina in 't casteel Nieuw Victoria geplaatst, ende hij aldaar met zijne geprofeeteerde kunst en wetenschappen en ook met de meeste zijner capaciteit is hij supp. gevanceerd als Lieutenant bij de infanterie, alsdan wederom in deszelfs qualiteit bij de Arthillery verplaatst, voorts in anno 1809 is hij gevanceerd als Eerste Lieutenant bij de infanterie, ende in welke charges hij supp. aldaar nog andere diensten heeft bezig gehouden, als zijnde in den tijde dat er geen Ingenieurs aanhande waaren heeft hij alle Meetingen en Bouwen van veldschantsen op Zaway, aan 't vaste land van 't Eyland Groot Ceram geleegeen, geobserveert.

„Voorts in anno 1811 is hij supp. na 't overlijden van den Capitain en Commissaris van Oorlog van 't Bantamsche, genaamt, Kauffmann, daarvoor in de plaats gekomen om met de bovengemelde dienst bezig te houden, en in denzelfde jaar is hij met verlies van meer dan de helfte van zijne goederen na den oorlog te Batavia opgetrokken (nl. de inval der Engelsche expe-

ditie onder lord Minto) ende daar hij weder met verlies van de nog aanhande gehad hebbende ten eenemaal ontbloed wierd geraakt, waardoor hij supp. zoowel bij dag als bij nacht aan onze Hemelsche vader biddende en colingeeren, opdat hij supp. door den gunst van uwe Exc. in den staat mag gesteld worden, terwijl hij de vrijheid gebruikte uwe Exc. zoo needrig als instandig te obsecreeën (smeeën) om hem gelieven te faveren met de charge (charge, bediening) in verplaatsing naar 't Gouvernement Amboina als Capitain van een compagnie infanterie, enz.

'T welk obsecreeën

Samarang
den 29 July 1816.

J. F. C. BLUME.

Dit rekest wordt beschreven als „letterlijk naar het origineel gevolgd”. 't Was een groote woordenomhaal voor een simpel verzoek, en geeft een gering denkbeeld van het taalkundig onderricht aan de kweekelingen van hetgeen de suppliant noemt het seminarium der Marine. Waarschijnlijk bedoelde hij daarmee de Artillerie- en Marineschool, welke de gouverneur van Java's N. O.-kust (later gouverneur-generaal) J. SIBERG te Semarang had tot stand gebracht. 't Was eene wederoprichting van baron v. IMHOFF's „Académie de Marine”, en die al niet veel langer bleef bestaan dan gene.

BLUME's verzoek, hoe onbeholpen ook voorgedragen, was evenwel bescheiden in vergelijking van zooveel andere „exorbitante concepten”. B.v. dat van den Bataviaschen vleeschhouwer, die een rekest wilde indienen om tot raad van Indië benoemd te worden. Echter niet uit eerezucht of uit geldzucht, maar omdat hij gehoord had dat de raden van Indië het prerogatief bezaten van het hun toebehoorend melkvee vrij op het Koningsplein te laten rondloopen. 't Zou hem in zijn nering te pas komen; desnoods kon men hem raad-honoraire maken. In zijn soort was dit verzoek evenzeer eene enormiteit als dat van den inlander te Kediri, van wien BRATAYOEDHA in zijne Feiten verhaalt dat hij, tot den strop veroordeeld zijnde, aan zijne rechters in allen ernst verzocht hem alleen maar in effigie op te hangen.

Een ander rekest, waarvan de echtheid mede onverdacht is, werd indertijd ingediend bij den resident van Samarang.

Het was afkomstig van een desperaten vader, die den sterken arm te hulp riep tegen een deugniet, dien hij tot zijn leedwezen zijn zoon moest noemen. Een jeugdige woesteling, zoo begrijpt men er uit, sloeg hier de verzenen tegen de prikkels en legde den ouders een kruis op, zwaarder dan zij dragen konden. De vader begreep eindelijk: hij moest er maar „met de ruwe schoenen doorheen stappen”, en rekestreerde aan den resident:

„Geeft met de meeste eerbied te kennen den alhier woonachtige N. N.

„Hoe dat hij het noodzakelijk te vinden vervrije zig in allen eerbied, mids dezen, dat dezelve verplicht zijnde Uw Ed. Gestr. de vrijheid te moeten adresseeren over en vanwege zijn zoon met naame N. N. haar slegt gedraagd van rond swervende; en verzocht en verder te kennen over de onbetamelijk manier van ongehoorzaamheid deszelfs imperenten van dreigementen durven te doen bejegenen en daarin tegenstaande van brutaliteit aan haare ouders in 't geheel niet wilden gehoorzaam en te respecteeren; waarvan hier ondervolgende poincten.

„Dat hij als vader, met genoegzame opvoeding grootgebracht, 's dagelijks met koelbloedig van bedaardheid te onderrigt, dog zulks niet genoegzaam in zijn verstaan te brengen hetgeen van zijnen goeden welzijn, tot haar voordeel dienend strekkende niet wilden aannemen en van geen gehoord gemaakt, en dat zonder permissie uit het huis gingen voor en aleer dat den avond tehuis komende, wordende van het een en van het anderen vrienden op het straat te ontmoeten, dat zijn bovengenoemden zoon met dronkenschap zig te laten vinden, dat dezelve als vader zijnde verplicht hem dienden tehuis gebracht wierden, hetwelk met hunnen brutaliteit van lossen tongen laten hangen, van schimpen en scholden te bejegenen.

„Dat hij als vader zijnen bovengenoemden zoon bekend en van overtuigd ben, hetgeen wat er tehuis vinden en zien leggen van alles goederen niet kunnen leggen, dat door zijnen bovengenoemden zoon gestolen worden en verkogt.

„Dat hij suppliant als vader zulks niet meer tehuis kan langer houden; worden dan ook reeds aan boord geplaatst en dikwijls van boord af in het stillen naar de wal gedeserteerd geworden was.

„Hoe ligt dat hij als vader niet tehuis zijnde een ongeluk kunnen gebeurd verwacht worden, dat zijn bovengenoemde zoon aan haar moeder te bejegenen, zoodat hij aan zijnen moeder in het geheel geen respect en zulks niet wilden luisteren, veel minder van dreigementen brutaliteit en van ongehoorzaamheid hetwelk van zijnen diefstal, leugenachtigen manieren, alsnog van zijnen drinken, of het straat overlopen te molesteeren niet meer kan belet worden, en dat hij als vader in den ouderdom van 50 jaren niet meer in staat te regeren en te verkrachten, derhalven verzoekt den supp. U Weled. Gestr. alle hulp met ootmoedigst, insteert dat zijn bovengenoemde zoon bij den eerste scheepsgelegenheid om van hier naar Amboina of Banda aldaar voor vijf jaaren verzonden te worden.

„Verhoopende hiermeede U Weled. Gestr. geëerde intentie en zullen zig steeds met erkentelijk altoos van dankbaarheid zijn zal,

't Welk doende, enz.

Dit geschrift mocht eene indische navolging heeten van het befaamde FRANS BALTENSE samenlapsel, waarvan eenmaal door den Dordtschen kerkeraad was verklaard dat het „een herssen- en zinneloos schrift was, daar uit geen verstant in 't alderminste kon gevat ofte geraept werden". Het gerucht wilde dat FRANS BALTENSZ, die door de beschreven vaderen was gekwalificeerd als „seer swack ende kranck van herssenen", zijn geschrift tot snippers had verknipt, die in een zak dooreengeschud en ze vervolgens (God zegen' de greep!) weer naast elkaar had gelegd. Zoo ongeveer werd ook hier door den vader „met genoegzame opvoeding groot gebragt", met de onderdeelen der Nederlandsche taal omgesprongen.

De „curieusheyt" van dit rekest lag mede hierin, dat uit zooveel onzin ten slotte nog een verstandig verzoek te voorschijn kwam, nl. om zoontje voor vijf jaren naar Ambon te deporteeren. Wellicht had rekestrant iets gehoord van de manier, waarop men vroeger in Nederland sujetten, als zijn zoon, naar de Oost deporteerde, en wel voor langer dan vijf jaren. Kwam men dan later aan het Oostindische Huis te Amsterdam al eens naar hen informeeren, dan heette het met 'n geijkte en beruchte formule: „Dood, en niets te goed". Aldus werd de zoon van den dichter VONDEL aan

boord van den oostinjevaarder gebracht „door drang van burgemeesteren” — en hij stierf reeds op de uitreis. In 1751 schreef de magistraat van Tiel aan bewindhebbers der O. I. Compagnie om scheepsgelegenheid voor een burger „daer het alles mede staat te verloopen”, en die met zijn vrouw geen vrede kon houden. Was er nog plaats aan boord, dan zou men hem in goede verzekering nemen en op Gods genade naar de Oost zenden. Een andere „moeitemaker”, wiens zondenlijst ook te lang werd, zag zich met goedvinden van den stadhouder WILLEM IV (in zijne kwaliteit van opperbewindhebber der O. I. Comp.) naar Indië gedeporteerd omdat hij „door desselfs kwaade conduite aan zijne familie veel chagrin gaf”. Men schaamde zich niet te schrijven:

„De intentie van Zijne Doorlugtige Hoogheyd is dat de persoon voornoemd tot Batavia wiert gehouden, en nooyt repatrieerde”.

En dit gebeurde in eene republiek, die prat ging op de persoonlijke vrijheid harer burgers, die de lettres de cachet van het Fransche hof eene verdoemelijke tirannie heette!

In het geval van den Samarangschen burger was het verbanningsoord althans zooveel dichter bij. En zoo zijn verzoekschrift zoo berispelijk was geredigeerd, het slot althans was duidelijk.

Mettertijd worden zulke als curiosa bewaarde rekest en brieven intusschen steeds zeldzamer. Hunne vermindering ging gelijk op met de verbetering van het lager onderwijs; thans mogen zij slechts gelden als proeven van eene doode indische taal.

Tot die taal behoorde ook het woord „kadraaier” (kaai-draaier) in zoover dat die naam zich thans beperkt tot het inlandsche gilde. Vroeger waren er ook europeanen en kleurlingen onder de „soetelaars”, die hunne waar aan boord der schepen kwamen venten; en hadden deze neringdoenden zich met niets anders opgehouden dan met de marskramerij, het zou een trafiek geweest zijn als zoovele andere. Maar dikwijls was de kadraaier tegelijk „lorrendraaier” of „mors-handelaar”, en stond als zoodanig in een slecht blaadje bij den waterfiskaal. Hij kocht nl. het scheepsvolk de clandestiene goederen af, welke zij niet op de plaats der afvaart hadden mogen inslaan en vervoeren, dewijl ze tot het monopolie der Comp. behoorden.

Het woord lorshandel of morshandel zou in onbruik raken tegelijk met het ophouden van den alleenhandel der Comp. Doch in haren bloeitijd werd die handel op groote schaal gedreven, en geen tak daarvan was profijtelijker dan de opium-sluikhandel. 't Is NICOLAUS DE GRAAFF, die 't ons zegt:

„Onder alle bysondere koopmanschappen en verbodene goederen synder geen daar meer geld aan gewonnen word als aan de Bengaalse Aphioen en Molucse Speceryen, insonderheit Moernagelen, en daar meer gevaar in is gelegen en grooter straf op gestelt is als 't selve ontdekt word; want om tien pond nagelen die sy gekogt en verkogt hadden, heeft men bysondere Handelaars openbaar sien geesselen en in de ketting slaan”.

In verband met dat woord „morshandel” noemde men een depot van gesmokkelde waar een „morswinkel”. In 1725 werd te Batavia zoo'n winkel ontdekt, gehouden door NEELTJE COECK en HELENA KAKELAAR, waarbij vijfenzeventig kisten opium werden aangehaald. Het feit dat nu en dan zoo'n morshandelaar werd betrapt en gestraft, gold niet zoozeer als afschrikwekkend, maar als leerzaam. Men kon daaruit de les trekken hoe men niet smokkelen moest, en voor welke klippen men zich een volgende maal te wachten had; gedachtig blijvende aan VONDEL's versregel:

„'t Is beter zonder schâ als met zijn schâ te leeren!”

Aan voorzorgen lieten de lorrendraaiers het trouwens niet ontbreken, en hierbij deden de kadraaiers weer dienst:

„Tegen de schepen tot Batavia verwagt worden senden de Mede-leden van de bysondere Compagnien (d. i. van de „morswinkels”) een javaans of ander vaartuig af om in de straat Sonda te kruissen, en deselve daar ontmoet hebbende, nemen de voornaamste goederen, en daar de meeste zwarigheid in is gelegen, uit de Schepen, die zy wederom aan 't een of ander Eiland of in andere Schepen verbergen tot de lucht klaar is en zy gelegenheid zien de goederen in de Stad Batavia of buiten deselve in d'een of ander zyn Tuin (hofstede) te brengen”.

Het bedrijf zoo van den morshandelaar als van den kadraaier was gevaarlijk, maar voordelig. En in 't algemeen, wie onder de openbare dieven in de kolonie niet bijtijds zorgde „verstendigt” te worden van de lagen, die hun gelegd

werden, den fiscaal en provoost geweldiger wist te ontduiken, of dat „des Boomwagters gesigt mede door de algemeen beminde en aangename stoffe (het geld) wiert verduistert", die mocht zien op een eerlijke manier rijk te worden onder eene Compagnie, welke gestadig het deel van den leeuw voor zich eischte. Hij gold voor een „bottert" (botterik).

Het laatste woord was analoog met „babok", d.i. een bok die ba zegt. Bij Valentijn leest men, in de beschrijving van de plechtstatige overbrenging van een brief afkomstig van den keizer van Mataram:

„Na de brief zag men nog eenige staathouders (dignitarissen) met hunne groote Cobars, met kritsen (krissen) op zijde en daarna quam de eerste gezant, zijnde de Rycxbestierder, maar een regte babok en staak, met zes ringen aan zijne vingers".

Behalve deze onbeholpenheid in zijn uiterlijk wordt dien inlandschen waardigheidsbekleeder nog nagegeven, dat hij was zeer „schrobagtig", d.i. schraperig, gierig. Zoo betee-kende „schrobden" ook hetzelfde als bijeenschrappen, plunderen. In het Dagh-register van het kasteel Batavia komt voor, dat twee der voornaamste rijksgrooten van den soehoehonan (keizer van Mataram) in ongenade waren gevallen. En verder:

„De oorsake waerom sulcx geschiet zij weet men niet; dan, wert gerucht haer paerdetuygh op de tournoy-dagen so costelijck als die van den Mararam (keizer) soude geweest zijn; so waeren daer oock nog drie andere grooten ende gebiedende (besturende) gouverneurs uyt haer dienst gestelt omdat te stout waren ende den ingeseten, syn volck, te seer schrobden".

Eene naijverige javaansche etikette moest het wel een strafbaar vergrijp achten in een rijksgroute, dat hij een harnachement bezat van even fraaie makelij als dat van den inland-schen keizer; iets waarmede de dienaar geacht kon worden den meester te willen evenaren, misschien te „oversnuiven". Nog heden ten dage dragen de soesoehonan en zijn eerste gemalin, benevens eenige weinige prinszen van den bloede, in den sarong een batikpatroon dat hun alleen geoorloofd is; en geen adelijke van minderen rang zou zich onderwinden met eenzelfde dracht een zoo grove inbreuk op den a dat te maken. Een even fraai opgetuigd paard als het keizerlijke,

bij het inlandsche steekspel op de baan komend, gaf volgens javaansche begrippen blijk dat de gebruiker aan hoogmoeds-waanzin leed, of althans slecht was „opgetogen”.

Dit laatste was eene andere uitdrukking voor opgevoed, Zoo werd het ook in den indischen kanselarijstijl gebezigd; b.v. in het regeeringsbesluit waarbij aan den koopman GILLIS NONNEMANS werd toegestaan „desselfs soontie, zynde ses jaren out, naar 't patria te mogen senden om aldaer by syne vrunden opgetogen, ende voorts tot een man gemaect te worden”.

Onder de indische termen, in het Hollandsch der kolonie overgenomen, trof men niet zelden aan het woord „tomtommetje” voor doos. Het komt o.a. voor in een door Leupe medegedeelden brief van den Ambonschen natuuronderzoeker RUMPHIUS aan den oud-gouverneur generaal CAMPHUIS. Beiden waren verzamelaars van schelpen en zeegewassen, eene liefhebberij waarin zij elkaar in eervolle en minnelijke mededinging de loef trachtten af te steken. CAMPHUIS had in zijn Japansch huis op het eilandje Edam (in de baai van Batavia) vele fraaie en zeldzame soorten; „dog”, schreef RUMPHIUS hem schertsend, „ofse in frayigheit en mooyigheit de Ambonse soudon konnen tarten, dat raekt de eer der Ambonse monarchie die wij soo lange jaaren over de zee-rariteyten gevoerd hebben. Ick heb dierhalven goetgevonden een proeff hiervan te doen, en tot dien eynde omtrent honderd soorten uyt de Ambonse voorvegters gecommandeert, t'zamen gepackt in dit neffens komende tomtommetje, om de Batavische uyt te dagen, hopende van die battallie t'zyner tyd een goed succes te hooren”.

Ambon, waar RUMPHIUS jaren lang de Comp in den rang van koopman en opperkoopman diende, waar hij zich ook den eervollen bijnaam van „de Indische Plinius” verwierf, was het land waar onder de inlandsche bevolking niet zelden „kakkerlakken” werden aangetroffen.

Hier moet echter niet gedacht worden aan de vraatzuchtige kevers, wier verwoestingen aan boord der oostinjevaarders zoo bekend en gevreesd waren, maar aan albino's onder de inlanders. In de beschrijving van een feestmaal bij den panembahan van Madura ten jare 1706 verhaalt een reiziger:

„Ik zag bij die gelegenheid met veel verwondering een

kakkerlak met zwart hair, zoo blank als een Hollander, hoorende dat er verscheide zulke lieden op Madura waren".

VALENTIJN zag ze op Ambon. Ook hij beschrijft hen „zo blank als een Hollander, hoewel het een ander afschuwelijk vaal, of doodbleek-agtig blank op zig zelve is, vooral als men hen van nabij ziet. Zij hebben zeer geel en als gezengt hair, veel groote sproeten op de handen en in 't aanzicht, en zijn schubbig, ruw en rimpelig van vel, bij dag stikziende (zwaar bijziende) ja bijna half blind, zoodat hun oogen dan meest schijnen toe te zijn, pinkoogende gestadig, dog kunnen zeer wel bij nacht zien. Zij hebben ook graeuwe, daar andere inlanders zwarte oogen hebben en zijn, schoon mede van zwarte ouders, bij hun eigen Natie veragter dan andre inlanders".

De kenmerken van albinisme werden hier in hoofdzaak uitgeduid; maar hoe kwamen zij aan den naam van kakkerlak? Dezelfde schrijver geeft daarvan als reden op:

„Zij dragen dien naam na zekere Indiaansche Schallebyters, die jaarlijks vervellen en dan bleek-rimpelig van huid zijn, en zij dragen die teregt, vermits zij er altijd zoo schubbig en verveld als de Kakkerlakken of Lazarussen (melaatschen) uytzien".

De huidkleur, welke VALENTIJN als „doodbleek-agtig blank" geliefde te kwalificeeren, ontstond eenvoudig door de ontstentenis van pigment of kleurstof der huid. Ongelijke verdeeling daarvan was bij de Maleiers een veelvuldig voorkomend verschijnsel, waarbij zich groote, lichtgekleurde cellen, z.g. levervlekken, op een donkeren grond afteekenden. Het tegenovergestelde van dit albinisme, n.l. melanisme, deed door overvloed van kleurstof de vlekken verdwijnen, aan de huid van sommige dieren eigen. B.v. bij den zwarten panter, wiens vlekken alleen in de zon zichtbaar waren. De namen albino en albinisme waren toenmaals in Indië onbekend, maar wel sprak men van „witte negers" (ook bij wijze van schimpnaam, als gezegd) omdat men in Europa lang dacht dat kakkerlakken alleen onder de negers voorkwamen.

In Nederland was het woord zeker bekend genoeg, nl. bij allen die het insect wel eens op een korenzolder of in eene bakkerij gezien hadden; doch het werd ook in de overdrachtelijke beteekenis gebruikt. „Kackerlacken" beteekende met mooie woorden paaien of uitvluchten zoeken; en in Moortje

voerde Bredero een zijner personen op als Kackerlack de panlicker (tafelschuimer). Wellicht zocht hij hier verband tusschen de natuur van het stroopende insekt, dat ook overal zijn fortuin zocht, en die van den persoon welke hij de geloofsbelijdenis liet afleggen:

Ghy moet pluymstrycken en schoon praten en liefkoozen
De groote ryckeluy, al warent Goddeloosen,
En smeerden haer het zeem van Honich om de mondt.
Dit is een nutte kunst —

Het woord kakkerlak in de indische beteekenis wordt nog slechts bij uitzondering gebruikt; het is een dier woorden uit eene vroegere samenleving, welke allengs afsterven, evenals: een uiltje knappen voor een middagslaapje doen. Dit laatste heette vroeger ook wel „*méridienne*”; het gold als heilzaam voor de gezondheid, en was den oudgast eene behoefte. De praktijk was bekend genoeg, maar vanwaar kwam de naam? BILDERDIJK stemde voor: een oogeltje knippen. Uiltje zou alsdan de verbastering zijn van het Fransche „*oeil*”, en knappen van knippen, in den zin van oogluiken. Een ander etymoloog geloofde aan een zeemansterm. Aan boord, en daarna in de kolonie, werd de uitdrukking gebezigd voor 't nemen van eene siesta (van het Portugeesche *sesta*) omdat men het verstaan wilde hebben: zich houden alsof het nacht ware, de tijd waarop de uilen vliegen. Doch in Nederland, in de provincie Groningen, was 't een der vele termen voor: heimelijk uit de school wegblijven. Als zoodanig was het synoniem met vlinderknippen. Gelijk de schooljongen naar het lichaam, zoo was de slaper naar den geest afwezig. Zijn verstand „liep spelen”.

Eene geheel andere afleiding was die van den schrijver KRAMM, welke de uitdrukking in verband bracht met „uilenpapier”, een soort van gebloemd (chits) papier, dat vroeger gebruikt werd om ulevellen te omwikkelen. Die ulevellen of uilevellen werden bij het nagerecht uit hun vel genomen en in den mond gestoken, waar ze „knaptten”. Dan, schrijft KRAMM, „was het oogenblik daar om in suikerzoet gepeins, zingende, knabbelende en knappende, het portaal van Morpheus' hof in te treden, aan welke uitnoodiging ook Bacchus kracht bijzette. Het verkoopen van knapuilen is derhalve blijkbaar: iemand iets vertellen in een toestand van opwindning en beneveling, waarin schijn voor waarheid pleegt door te

gaan, terwijl een derde, wien het niet schemert, zegt: hij verkoopt u knapuiten, dat wil zeggen: hij maakt gebruik van uwen dodderigen staat, neemt u beet, misleidt u".

Zoo ver werd de zaak in Indië niet gezocht. Men sprak er van siesta of méridienne, soms ook (schertsenderwijs) van „een Engelsche brief schrijven", zonder zich over de afleiding van die uitdrukkingen het hoofd te breken. Doch de gewoonte zelve van „een uiltje knappen" was in eene vroegere maatschappij algemeener dan in de tegenwoordige, waar de eischen van het leven een grooter gedeelte van den dag in beslag nemen. Waar VALENTIJN in zijne Molukse Zaaken den aanslag verhaalt van de bevolking van Ternate om aan het Portugeesche gezag over hun eiland een eind te maken, leest men:

„De tyd van den dag, die zy ter uitvoering bequaamst gekeurt hadden, was even na de middag, wanneer 's Konings wagten en dienaars naar gewoonte vertrokken waren om hun middagmaal te doen, en ook de (Portugeesche) Landvoogd gerust in zijn kamer lag te slapen; een gewoonte die men bijna door geheel Indië heeft om de zwaarste hitte der Sonne door die rust te mijden en als ongevoelig te laten voorbij gaan; hoewel de een van die rust met veel verquiking, en de ander weer met veel onlustigheid opstaat".

Waar het den strijd betrof tusschen den blanken veroveraar, die meester van de indische markt wilde blijven, en den inboorling, die zich van het vreemde juk trachtte te bevrijden — hetzij Portugezen tegen Ternatanen of Hollanders tegen Bandanezen — daar had de Europeër dikwijls rekening te houden met den deserteur, uit zijn eigen kamp voortgekomen en thans den donkerkleurigen eilandvorst dienende. Ook aan de regeering te Batavia zou het minder moeilijk gevallen zijn den toestand in het naburige sultanaat van Bantam meester te blijven, had zij enkel inboorlingen tegenover zich gehad. Maar onder de aanvoerders school somtijds een „blanke verraaier", en dan werden de inlandsche versterkingen met zooveel meer kennis van zaken ingericht, of het inlandsche geslacht zooveel beter bediend. Het kwam voor dat Comp. dienaars, meest militaire, uit het vendel liepen en bij den sultan van Bantam carrière trachtten te maken. Zij stonden bij de Comp. te boek als „gerenegeerden" (van het Portugeesche *renegado*). Aldus zekere HENDRIK

CARDEELS, uit Steenwijk afkomstig en soms naar die plaats genoemd, zooals in v. HAREN's treurspel „Agon, sulthan van Bantam". Deze man was van een twijfelachtig Christen een dito Mohammedaan geworden, liet zich te Bantam besnijden en bouwde er het kasteel, dat den inlandschen vorst tot bolwerk tegen de Comp. moest dienen. Hij werd door den sultan tot pangéran verheven, met een inlandsche vrouw begiftigd en met een inlandschen naam (Wirogoeno). Met-selaarsbaas te Batavia, was hij thans rijksgröote te Bantam, en eene specialiteit. „Tel brille au second rang qui s'éclipse au premier", mocht ook hier gezegd worden.

Later beklagde een nieuw opgetreden resident in de Comp. loge te Bantam, in zijne missives aan de regeering te Batavia, zich over het feit „dat syn persoon door de gereenegeerde tamboer by de Javanen seer verdacht was gemaect, also daer onder uytstroyde hoe hy (resident) den conducteur der Javanen op Batavia was geweest ende altijd tegen haer (Bantammers) in 't veld geweest was, oock veel quaets gedaen hadde, jae oock dat hy een der grooten haer broeder ende neef dootgeschoten hadde".

Van zoo'n renegado, overgeloopen tot een indisch hof, waren zulke praatjes wel te verwachten; op zulke wateren vangt men zulke visschen! Niet dat hij, resident, daardoor „overdrommelt" was, maar 't zou toch goed wezen om ten aanzien van dien tamboer een oog in 't zeil te houden. De Comp. verzuimde ook niet om bij iedere missive over handels- en staatkundige aangelegenheden aan den sultan de uitlevering van dien lasteraar en deserteur te vragen, maar Zijne Hoogheid hield zich onveranderlijk oostindisch doof. De man was niet te vinden, naar 't heette, en het rijk van Bantam te groot om naar hem te zoeken. Onderwijl zat de gezochte veilig op een Bantamsche balé balé (bamboebrits) en wanneer hij hoorde dat er weer een sommatie van Batavia gekomen was, kon hij er gerustelijk om „smeellache n".

Die laatste uitdrukking komt voor bij VALENTIJN, niet in den zin van glimlachen, gelijk men in verband met het Engelsche smile allicht denken zou, maar van: smalend lachen. (Smeelen is een provincialisme voor smalen). De oude schrijver bezigt de uitdrukking o. a. waar hij de houding van den keizer van Mataram beschrijft in den oorlog der Comp. tegen den insurgentenhooftman SOERAPATI. Bij de

amokpartij op de Nederlandsche bezetting te Kartasoera waren de bevelhebber TAK, eenige officieren en zeventig manschappen om het leven gekomen, en een ieder wist dat de inlandsche keizer, die met SOERAPATI heulde, hierin de hand had gehad. Maar te bewijzen was er niets, en de geveinsde Aziaat was terstond klaar met zijne betuiging van leedwezen toen de slag geslagen was. Onder den schijn van een condoléance-bezoek ging hij de Hollandsche factory verkennen, waar juist een sterk reduit was opgetrokken ten einde zich voor verder verraad te vrijwaren.

„En zeide de soesoehoenan (keizer) aan kapitein LEEMAN: Deze reduit is sterk.

De kapitein gaf daarop ten antwoord: Ja, soesoehoenan, dit eene stuk kanon kan tienduizend Baliërs (volgelingen van SOERAPATI) om hals brengen, of wel andere buiten de Baliërs, die de E. Maatschappij quaat willen doen.

Waarop de soesoehoenan smeellachte in zichzelf en sprak tot RADIN ARIA SINDOE RADJA in de taal van Javanen, die van weinige wordt verstaan, alzoo dezelve alleenlijk een taal van 't Hof is:

„Deze man geeft dingen voor om uit te voeren alsof hij een heel gebergte inslikken, of een blixemslag aanvatten wilde, en zijne makkers stinken nog niet, of zijn nog niet eens verrot”.

VAN DEVENTER, in zijne „Geschiedenis der Nederlanders op Java” over dit incident schrijvende, komt hierin met VALENTIJN overeen, dat de bloeddorstige despoot slechts „op zijn luimen lag” om eene tweede opruiming van kafirs te houden, en dan zoo doenlijk op grooter schaal. Doch de nieuwe versterking der Comp. had hem stof tot nadenken gegeven, en voorloopig rekte hij de onderhandelingen. Hij zocht naar „het touwtje van verleng”.

„Dat eene stuk van mij”, had kapitein LEEMAN veelbe teekenend opgemerkt, „leit regt na het huis van den soesoehoenan gewend”. Die toestand zou tot den huidigen dag zoo blijven; nog steeds bestrijken de kanonnen van het fort Vastenbourg te Soerakarta den keizerlijken „paseban”.

Het laatste woord werd gebruikt voor aloon aloon, het plein met de waringinboomen vóór een vorstelijken dalem. Vermoedelijk stond het in verband met sebah, voor: vergadering van hoofden, en pasebah, voor: gebouw waar ver-

gaderd wordt. In den Max Havelaar komt het grondwoord voor in het achtste hoofdstuk, bij de schriftplaats:

„HAVELAAR had den kontroleur verzocht de hoofden, die te Rangkas Betoeng aanwezig waren, uit te noodigen daar tot den volgenden dag te vertoeven om de sebah bij te wonen, enz.”

Bekend was de Nederlandsche omzetting van pasebah of pasebahan tot „passeerbaan”. Het gewijde karakter dat de aloon aloon sedert eeuwen, misschien reeds in den Hindoe-tijd bezat, heeft echter wel wat geleden sedert zoovele europeesche ambtenaren dit attriboot der javaansche vorsten vóór hun huis lieten aanleggen; sedert in het vorstelijk Soerakarta zelf de inlandsche kermis van pasar malam gehouden wordt op het plein, waar eenmaal de vorst recht sprak op den sitihinggil of onder den „pitsjaarboom”.

't Was de boom waaronder werd gesproken of gepraat (bitjara). De pitsjaar was een scheepsterm voor het sein, waarmee de gezagvoerders van een vloot aan boord van het admiraalschip werden geroepen, omdat de admiraal een bitjara of bespreking wilde houden. VALENTIJN gebruikte in dien zin: een sjouw laten waaien; op de Engelsche schepen beteekende pitch yard, dat eveneens dicht bij bitjara kwam, een uitgestoken steng.

Ofschoon dan het aanzien der pasceban gedaald is, het ruime plein met zijne omlijsting van waringins blijft een sprekende trek in eene geregelde nederzetting, en zoo er al een pasar malam wordt gevierd (die trouwens in eene godsdienstige inzetting oorsprong neemt) niet licht zou de inlander trachten daar zijn dagelijksche markt te houden, of, te paard zijnde, over dat plein zijn koers nemen. Het werd den schrijver der Feiten van Bratayোধo, Courier dit Dubekart, als een strafbaar feit aangerekend dat hij, in javaansch kostuum, over de passeerbaan van Blitar durfde rijden.

Zoo dit woord passeerbaan aan het inlandsche pasebahan ontleend was, omgekeerd ontleende de inlander menig woord aan de taal der europeanen. Zoo hoorde men b.v. den inlandschen militair, wanneer hem naar een wapenbroeder werd gevraagd die zijn tijd reeds uitdiende, het bescheid geven: „Soeda priyman”; waarin het Hollandsche „vrij man” lichtelijk te onderkennen was. Een tweede beteekenis gaf

V. DALE aan met de verklaring, dat te Rotterdam een „vrij man” een zakkedrager vrij van de loting beteekende. Doch in de dagen der O. I. Compagnie school er meer in dien naam in de kolonie dan in het moederland. Immers, het was toen een tijd van slaven en vrijen. De uitdrukking behield recht van bestaan tot in de 19de eeuw, die nog slaven op de vendutafel zag staan om aan den „prijman” te worden „vertiert” (voor: verhandeld). Eerst in 1860 werd de slavernij in de Nederlandsche koloniën afgeschaft; tot op dien tijd was het een gewoon verschijnsel om in de bladen van Batavia, liefst in de officieele Javasche Courant, bekendmakingen te zien omtrent verkooping van menschen. Er werden toen slaven „bijgebracht” gelijk thans meubilaire goederen. De Java Bode, die in 1852 werd opgericht, was de eerste courant, die weigerde advertenties zulke verkooping betreffende op te nemen.

Onder de Comp. was een vrijman of vrijburger niet enkel de tegenstelling van een slaaf. In engeren zin werd daarmee aangeduid iemand, die vroeger wel in Comp. dienst geweest was, maar sedert met den grooten patroon had afgerekend. Zoo vindt men in het Dagb-register van het kasteel Batavia gewag gemaakt van zekeren JACQUES MACQUELYN, „synde geweest assistent in dienst der E. Comp. en nu jongst vrijman”. En JAMES COOK schreef in zijne Reizen:

„Niemand, van welke natie ook, kan zich te Batavia vestigen dan als soldaat in dienst van de Compagnie, waartoe hij zich voor vijf jaren verbinden moet. Heeft men echter aan deze formaliteit voldaan, dan kan men zich tot den Raad wenden, die de vergunning geeft zich van den dienst los te maken en in den handel te gaan”.

Echter, er was te veel nieuw bloed noodig in eene kolonie met zooveel sterfte, dan dat men voor het jaarlijksch contingent aan „vryborghers” of „coloniers” zou kunnen volstaan met „verloste” militairen. In eene beschrijving van Batavia van het jaar 1799 komt voor, dat de Comp. jaarlijks eenige duizende nieuwelingen noodig had — en op het gehalte weinig lette. Allen werden aangenomen, zegt ons de schrijver, „en zijn, zoo gij hun vraagt, allen eerlijke lieden, dien 't geluk is tegengeloopen. Ook vindt men er die zullen zeggen: wij zijn van een voornaam geslacht, dat wij nu niet durven

noemen, dewijl wij door eene affaire d'honneur genoodzaakt waren ons vaderland te verlaten. Kon men nochtans het inwendige zien, ras zou blijken dat de affaires d'honneur dikwijls in zoodanige veranderen, die op 't schavot geen slag van gratie meriteeren; en wilde men de ruggen dezer illustre personagiën eens bezien, zeer vele zouden buiten twijfel ampele getuigenissen van een goed gedrag geven door het ingeprente wapen (brandmerk) van de eene of andere stad".

Nog lang zou men, in deze vluchtige schets van den ouden schrijver, uit den vroegeren fortuinzoeker en zijne affaire d'honneur eene bekende figuur uit eene latere samenleving kunnen herkennen; nl. den Duitschen MICHEL en zijne Ehrensache.

Uit eene bepaalde variëteit van den „prijman", nl. uit vrijgelatene slaven rekruteerde de Comp. vaak hare kaffers.

Dit woord hield verband met een ander, eveneens (in dien zin) in onbruik geraakt, nl. rakker. Het werd o. a. gebezigd voor dienaren van den gerechte, stokkeknachts, oppassers en dergelijke. De uitdrukking: de schout en zijne rakkers was welbekend, vooral in 't vaderland. Doch zeldzaam kwam dit „rakker" zeker voor in de beteekenis, die een inlandsche oppasser eens goed vond daaraan te geven. Eene anecdote in het oude jaarboekje Bianglala vertelt nl., dat een nieuwbenoemde assistent-resident voor de politie eens de hem aangewezen standplaats rondreed teneinde plaatselijke kennis op te doen, en dan telkens wanneer hij voorbij het huis van een notabele kwam aan den oppasser achter op zijn rijtuig vroeg wie daar woonde? Op een dier vragen kreeg hij toen het bescheid: „toewan rakker koeliling" — en vernam eerst eenigen tijd later dat daar de omgaande rechter (rakker) woonde.

Kaffer was in een tropisch land als Indië wellicht daarom meer gebruikelijk dan rakker, dewijl het betrekking had op het Arabische woord kafir of kafar (van: kafara: ongeloovig zijn) den welbekenden schimpnaam in Mahomedaansche landen voor Christenen. Als zoodanig was het synoniem met „ghiaur", een woord dat aanstonds de herinnering wekt aan BYRON's gedicht The Giaour. Wellicht ook werd een trawant der indische politie daarom zoo vaak met kaffer aangeduid, dewijl zich onder hen vele negers bevonden, in-

boorlingen van het Kafferland of een ander gedeelte van Afrika, en waarbij dan pars pro toto genomen werd. Vaderlandsche dichters gelijk v. HAREN spelden „caffers”; b.v. waar hij, over DON CARLOS sprekende, de aantekening te boek stelt:

„Zommige zeggen dat Philip de Tweede synen soon Don Carlos door vergift deede ombrengen, en andere dat hij hem door Negerslaaven deed worgen. Die dit laatste verhaalen voegen er bij dat de Caffers, met die uitvoering belast, wanneer de jonge vorst tegenstand bood, hem zeyden: „stil, stil, Mynheer, 't is maar voor uw beste!”

Wat de vrouwelijke „pryman” betreft, de vrijgelatene slavin, zij verwiëf haren vrijdom somtijds door geld, somtijds door diensten bewezen in den schoot des gezins, als lijfmeid, vroedvrouw, „mandoresse” of „amme”. Het laatste woord werd vroeger veelvuldig gebezigd en was als eene verbastering van het hindostani woord amah aan te merken. Britsch-indische huismoeders keeren thans naar Europa met eene „ayah” of eene „amah” gelijk Ned. indische met eene baboe. Het woord kwam vermoedelijk in zwang in een tijd, toen Ceylon nog een Nederlandsch wingewest was, toen er Nederlandsche factorijen bestonden in Bengalen, op de kust van Malabar, de kust van Koromandel en elders in Hindostan. De gehuwde Comp. dienaren hadden hunne „ayah” en hunne „amah” onder het bediendenpersoneel, en brachten het woord of de verbastering er van waarschijnlijk naar Java over. Men vindt opgeteekend dat aan den lateren gouverneur generaal CORNELIS SPEELMAN in 1659, toen hij nog boekhouder generaal was, vergund werd om „zyn dochttertje, oudt ontrent 2 jaren, nevens desselfs swarte amme ofte minne, naer 't patria te mogen senden”. Opmerkelijk was de overeenkomst in beteekenis tusschen het Duitsche „Amme” en dit oudhollandsche „amme”. Bezondigde wellicht het voorgeslacht zich reeds aan germanismen, en was hierin de afleiding van het woord te zoeken?

Ook het woord mesties hadden Java en Hindostan gemeen, ofschoon de Engelsche spelling „mustees” was. Beiden waren ontleend aan het Portugeesche mestico. 't Was de benaming voor een kind, waarvan de ouders tot een verschillend ras behoorden — „like a mule”, gelijk het Engelsche woordenboek het uitdrukte. Men dien verstande, dat de vader

tot een europeesch, de moeder tot een inlandsch ras behoorde. Het woord was meer gebruikelijk onder de O. I. Compagnie dan in een later tijdperk; thans spreken Engelschen gemeenlijk van „Eurasians” en „halfcasts”, Nederlanders van sinjo's en liplappen. Doch in den tijd van NICOLAUS DE GRAAFF verstond men onder deze laatsten de kinderen van europeesche ouders, in Indië geboren. Volgens zijne opgave waren deze bekend als „Oostindise Hollandse, die gemeenlijk met den naam van Liblabs kinderen genoemd worden”.

Voorts onderscheidde dezelfde schrijvers als Kastice kinderen degenen, die geboren waren uit een europeeschen vader en eene Mistice moeder; en als Mistice die van een europeeschen vader en eene inlandsche vrouw („swarte moeder”). Die verschillende variëteiten, al naar zij nader of verder stonden van het Kaukasische ras, bepaalden in de schatting van velen tevens het intellectueele peil of den intellectueelen aanleg van het individu. De redeneering was: „bon sang ne peut mentir” — maar het slechte ook niet. Men vindt het voorbeeld aangehaald van den tooneelcriticus FECHTER, die van den held van Shakespeare's tooneelspel „Othello, of de Moor van Venetië” een halfbloed maakte, ten einde de liefde tusschen den zwarten Othello en de blanke Desdemona zooveel verklaarbaarder te maken.

De kleurlingen, die in den Oostindise Spiegel als Kastice werden aangeduid, zou men thans de kinderen van een europeeschen vader en van eene nonna noemen. Zij namen de plaats in der quadronen (quarterones) in de Spaansch-Amerikaansche samenleving, en deze variëteit naderde dicht tot het oorspronkelijke blanke ras. De sympathieke figuur uit Uncle Tom's Cabin, Eliza, was een quadroon. De dichter B. ter Haar drukte zich eenigszins oneigenlijk uit met de regelen in zijn vers „Eliza's Vlucht”:

En, was zij kenbaar als quadroon,
Toch was Eliza schoon.

Alsof het eerste het laatste uitsloot!

De afbakeningsslijn tusschen de rassen en basterdrassen schijnt in Indië maar zelden scherp getrokken te zijn. En nog minder afdoende; zóó, dat het soortverschil en de schakeeringen definitief bepaald konden worden en voor alle tijden gelden. De oude schrijvers over Indië volgden ten

dezen meestal hun eigen denk- en schrijfwijze; hunne definities liepen vaak uiteen, gelijk in de Spaansche koloniën die over creolen, mulatten, mestiezen, quadronen, octoronen, enz.

Ware Othello slechtweg a nigger geweest, *DESDEMONA* zou zich misschien nog eens bedacht hebben. Nigger was van ouds een schimpnaam, door Engelschen aan inboorlingen gegeven. Maar het woord „nikker” in den mond van een Hollander was ook niet vereerend. Vooral niet wanneer de kleur er bij aangegeven werd; zwarte nikker was een der benamingen van den duivel. In de Germaansche mythologie werd onder nikker verstaan een boosaardige geest, die zich in het water ophield en vaak badende menschen naar de diepte trok. Dit hield verband met de javaansche mythologie, welke onder de pontianaks ook een dergelijken boozen watergeest kende. De inlander zou de ontmoeting met zoo'n geest evenzeer trachten te mijden als de ontmoeting met een „amokspeelder”, d. i. met een door moordenaarswaan bezeten landgenoot. Misbruik van opium speelde daarbij dikwijls een groote rol, maar evenzeer dreef, in den Compagniestijd, mishandeling en verongelijking van den kant eens harden meesters den slaaf tot „amok spuwen”. In dit licht stelde v. *HOGENDORP* in zijn tooneelspel *Kraspoekol* of de slaaverny dan ook den slaaf Ali voor, die zijne booze meesteres met een „gevlamde pook” (gegolfde kris) naar de andere wereld helpt, omdat deze zijne beminde Philida mishandelt. Sedert de opheffing der slavernij zouden „amokspeelders” of „amokspuwers”, waarvan in de vroegere rechtspleging zoo gestadig sprake is, zeldzaam worden; in die mate dat men die woorden in geschrifte en in het dagelijksch verkeer spaarzaam ontmoet. Het koloniale Nederlandsch uit de 17de en 18de eeuw met zijne vele eigenaardige termen en zegswijzen zal zeker niet weer in het spraakgebruik terugkeeren: het valt alleen te betreuren dat daarvoor in Ned. Indië nooit een vocabularium werd samengesteld gelijk dat bv. voor Britsch-Indië gedaan werd door het lijvige werk van *YULE* en *BURNELL*, *Hobson Jobson*.

En terwijl die oude, dikwijls kernachtige of teekenachtige uitdrukkingen verloren gaan, passen andere zich aan en worden in het spraakgebruik opgenomen. Inzonderheid de Maleïsmen, waarvan zoovele ook aan een vaderlandsch publiek gemeenzaam zijn geworden. Bv. bakkeleien (berkalahi) voor vechten,

amper (ampir) voor bijna, baadje (badjoe) voor buisje, pagaai (pengajoek) voor schepriem, lorre (lori) voor papegaai, rotting (rotan) voor Spaansch riet, soebatten (van sobat, kameraad) voor vleiend om iets aanhouden, afsmeeken, piedjet (pidjit) voor lichaamskneding, en de reeds vroeger genoemde als pikelen, pikeren enz. Sommige dier woorden hebben reeds burgerrecht in onze taal gekregen (baboe, sago, pisang, kris, slendang, orang oetan, enz.) en zijn daarmee zoo vermaagschapt dat, naar de opmerking van den ouden blijspeldichter:

— mense niet sou konnen scheyen,

Al hadje al de geleerden, Professoren en Doctoren van Leuven en
[van Leyen.









noodzakelijk is. Maar ook buiten die problemen die onmiddellijk allen aandacht vragen, zijn er zoovele welke de buitenlandsche verhoudingen van verschillende volkeren betreffen, dat dan met een onderwerp van meer historische beteekenis zeker nuttige kennis is bij te brengen.

In de serie „Staten en Volkeren“, als welker redacteur zal optreden de heer **H. VAN DER MANDERE**, eveneens redacteur van de serie „Mannen en Vrouwen van Beteekenis“ en medewerker op het gebied der buitenlandsche politiek in verschillende onzer tijdschriften, zullen als eerste nummers verschijnen:

Engeland en Amerika, door Dr. C. TE LINTUM,
Privaat-docent in de politieke geschiedenis aan de
Universiteit te Utrecht.

Het Poolsche Vraagstuk, door den Redacteur.

De Annexatie van Egypte, door A. W. STELLWAGEN.

De Geschiedenis van het Drievoudig Verbond, door Mr. Dr. J. B. BREUKELMANS, Referendaris
bij den Raad van State.

De Schending der Belgische Onzijdigheid,
door den Redacteur.

De bovenstaande opsomming bewijst, dat de eerstverschijnende geschriften in het bijzonder met de vragen, door den oorlog opgeworpen, rekening houden. Teneinde het actueel karakter aan deze serie te verzekeren, kan ook moeilijk anders worden verwacht; doch dat het de bedoeling is om aandacht te geven aan geheel het uitgestrekt terrein der buitenlandsche politiek in het algemeen moge daaruit blijken dat onderwerpen als: De economische beteekenis van het Panamakanaal; de Politiek van Edward VII; De Verdeeling van het Turksche Rijk in den loop der Eeuwen; Pan-Amerika; De Middellandsche Zee-politiek; De toekomst van Konstantinopel, en dergelijke, reeds de aandacht van de redactie hebben. Enkele dezer onderwerpen zullen nog in de eerste serie worden behandeld; de overige zullen in de tweede serie een plaats vinden.

De bovengenoemde serie heeft prachtig ingezet met:

HET PAN-GERMANISME

DOOR Prof. Dr. H. BRUGMANS

Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Prijs f 0.40

Deze brochure is bij iederen boekhandelaar te bekomen, alwaar men eveneens op de geheele 1e Serie van „Staten en Volkeren“ kan inteeekenen.

HOLLANDIA-DRUKKERIJ TE BAARN